

Соціальний та екологічний потенціал лісу як категорія економіки природних ресурсів

Суска А.А.

кандидат економічних наук, член-кореспондент АЕНУ,
завідувач кафедри деревооброблювальних технологій
та системотехніки лісового комплексу

Харківського національного технічного університету сільського господарства
імені Петра Василенка

У статті обґрунтовано сутність і зміст понять екологічного та соціального потенціалу лісу, що формують блага лісу як об'єкту ринку соціально-екологічних послуг. Великий спектр екологічних і соціальних функцій лісу, різний рівень прояву кожної із функцій на певних природних та етноприродних територіях породжують серйозні труднощі в комплексній економічній оцінці соціально-природного потенціалу природних зон України. Значною мірою таку ситуацію можливо здолати за чіткого розуміння сутності та змісту соціального й екологічного потенціалу лісу та їх взаємозумовленості.

Ключові слова: природні ресурси, природно-ресурсний потенціал, екологічний потенціал, соціальний потенціал, екологічні функції лісу, соціальні функції лісу.

Suska A.A. СОЦИАЛЬНЫЙ И ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ЛЕСА КАК КАТЕГОРИЯ ЭКОНОМИКИ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ

В статье обоснованы сущность и содержание понятий экологического и социального потенциала леса, что формирует блага леса как объекта рынка социально-экологических услуг. Большой спектр экологических и социальных функций леса, разный уровень проявления каждой из функций на определенных природных и этно-природных территориях порождают серьезные трудности в комплексной экономической оценке социально-природного потенциала природных зон Украины. В значительной степени такую ситуацию можно преодолеть при четком понимании сущности и содержания социального и экологического потенциала леса и их взаимообусловленности.

Ключевые слова: природные ресурсы, природно-ресурсный потенциал, экологический потенциал, социальный потенциал, экологические функции леса, социальные функции леса.

Suska A.A. SOCIAL AND ENVIRONMENTAL POTENTIAL OF THE FOREST AS A CATEGORY OF NATURAL RESOURCES ECONOMY

The concept entity and content of the forest ecological and social potential, which form forest benefits to be the object of the market of socio-ecological services are substantiated in the article. The wide range of ecological and social functions of the forest, different levels of the development of every function on the certain natural and ethnic territories lead to serious difficulties in complex economic evaluation of social and natural potential of natural zones of Ukraine. To a significant extent this situation can be changed by means of clear comprehension of the essence and contents of social and ecological potential of the forest and their mutual interdependence.

Keywords: natural resources, natural-resource potential, ecological potential, social potential, ecological functions of forests social functions of forests.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Важливе місце в природному потенціалі України займає природно-ресурсний потенціал лісу. У наукових дослідженнях природно-ресурсний потенціал визначається як можливість лісу задовольнити потреби суспільства в предметах праці та сировині для суспільного виробництва і кількісно оцінюється за оптовими цінами 1 м³ деревини, перемноженими на її середньорічний приріст з урахуванням регіональних відмінностей якості.

Ліс створює як матеріальні, так і нематеріальні ресурси, які проявляються через

загальноприродні і соціальні функції лісу. Все це мотивує до ґрунтовних наукових досліджень нематеріального складника природно-ресурсного потенціалу лісу, а саме екологічного та соціального.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах Я.В. Коваля і І.Я. Антоненко зазначається, що сумарна потужність матеріального складника природно-ресурсного потенціалу лісів у грошовому обчисленні становила близько 6,3 млрд. дол. США. Враховуючи здатність лісових ресурсів до відновлення, за умов дотримання суб'єктами господарювання концепції сталого природо-

користування та позитивного впливу на відновлення і розвиток лісів таких факторів, як сприятливий клімат і родючі землі України, можливий приріст потужності матеріального складника природно-ресурсного потенціалу лісів знаходиться в межах 0,5–0,7% за кожні чотири-п'ять років [1].

У дослідженнях П.І. Капіноса і Н.А. Панаценка визначається, що особливість структури лісу України полягає в перевазі лісів I групи, які загалом є носіями нематеріального складника природно-ресурсного потенціалу лісу. Його нематеріальний складник набуває прояву в загальноприродних і соціальних функціях лісу, а саме: природоутворюючій, водоохоронній, ґрунтозахисній, рекреаційній, оздоровчій тощо. Матеріальний складник природно-ресурсного потенціалу лісу України здебільшого визначають ліси II групи, так звані експлуатаційні ліси.

Суттєвою відмінністю лісового господарства в лісах I групи порівняно з II є те, що користування деревиною в них відходить на другий план і рубки головного користування значно обмежені. Комплекс лісгосподарських заходів у них спрямований на посилення захисних, водоохоронних, рекреаційних та інших функцій [2].

У роботах Т. Хачатурова зазначалося, що під час формування ціни на деревину потрібно враховувати не тільки вартість самої деревини, а й вартість вилучених із цією деревиною загальноприродних та соціальних корисностей лісу [3].

У дослідженнях В.Л. Диканя визначається, що загальноприродний потенціал лісів має широкий спектр прояву, а саме: у сільському господарстві це можливий ефект від запобігання ерозії ґрунтів, підвищення родючості ґрунтів, захист рослин від несприятливих кліматичних чинників; у водному господарстві – ефект через регулювання стоку вод, через результати охорони водних джерел від забруднення; у сфері загальноприродного балансу – це збереження природних рельєфів, збереження і відтворення флори і фауни [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вихідним моментом таких досліджень, на думку автора, повинні бути напрацювання щодо понятійного апарату нематеріальних корисностей лісу і передусім трактування понять «загальноприродний потенціал лісу» і «соціальний потенціал лісу».

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення та

обґрунтування трактування понять «загальноприродний потенціал лісу» та «соціальний потенціал лісу» як категорії економіки лісового господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У більшості досліджень під природно-ресурсним потенціалом розуміють тіла і сили природи, які за певного розвитку продуктивних сил можуть бути використанні для задоволення потреб суспільства. За такого підходу кількісне вираження природно-ресурсного потенціалу можливе через грошову оцінку споживчої вартості матеріальних і нематеріальних багатств природного комплексу – економічну оцінку природно-ресурсного потенціалу. Водночас потрібно розуміти, що сфера взаємодії суспільства і природи постійно розширяється зі зростанням потреб людини, тому в поняття природно-ресурсного потенціалу потрібно включати й ті багатства компонентів природи, які досі не залучені в діяльність суспільства. Така оцінка природних ресурсів визначається як технологічна. Технологічна оцінка природних ресурсів, зокрема лісу, визначає ступінь придатності тіл та явищ природи для того чи іншого виду людської діяльності з урахуванням сучасної та перспективної технології їх використання.

Природно-ресурсний потенціал кожного з компонентів природи має свій характерний прояв. Потенціал лісових ресурсів як важлива частина природно-ресурсного потенціалу території акумулює в собі як матеріальний складник (ліс – це джерело деревини, будівельних матеріалів, сировини для деревообробки, меблевої, целюлозно-паперової та інших галузей промисловості), так і нематеріальний (ліс виконує водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції, продукує кисень та ін.). Тобто природно-ресурсний потенціал лісу потрібно розглядати в двох аспектах: як джерело предметів праці і сировини для суспільного виробництва (матеріальний складник); як здатність формувати і підтримувати умови життя і діяльності людини та збереження загальноприродного балансу (нематеріальний складник).

Матеріальний складник природно-ресурсного потенціалу лісу визначається як можливість задовольняти потреби суспільного виробництва в предметах праці та сировині за умов відтворення і раціонального використання лісових ресурсів. Основними критеріями оцінки матеріального складника лісових ресурсів є показники абсолютної та порівняльної ефективності витрат на відтворення

і вирощування лісу і чистого ефекту від його використання. Потрібно мати на увазі, що за таких підходів матеріальний складник лісових ресурсів може в значних межах змінюватися залежно від технологій вирощування та переробки продукції лісівництва та від кон'юнктури ринку.

Нематеріальний складник потенціалу лісових ресурсів – екологічні і соціальні функції лісу – мають специфічний прояв, який досить важко оцінити за кількісними показниками.

Екологічний потенціал лісових ресурсів доцільно визначати як можливість підтримувати загальноприродний баланс територій, який проявляється в історично сформованих внутрішньовидових співвідношеннях природних компонентів певних територій, а саме: рельєфу, земельних, водних, мінеральних, біологічних та інших ресурсів. За таких підходів сутність екологічного потенціалу лісу як категорії економіки лісового господарства може бути визначена в такому трактуванні: екологічний потенціал лісу – це складник його природно-ресурсного потенціалу, який проявляється у здатності лісу створювати і підтримувати умови щодо збереження історично сформованого загальноприродного балансу територій.

У такому трактуванні поняття «екологічний потенціал лісу» поєднує аспекти як технологічної оцінки якості такого ресурсу (ступінь впливу на стан природних компонентів території), так і економічної оцінки (можливість кількісної оцінки збереженої лісом корисності (споживчої вартості) природних компонентів території).

Прив'язка екологічного потенціалу лісів до певних територій визначається широким спектром екологічних функцій і силою їх прояву і значення для певних природних територій.

За загальних підходів екологічні функції лісу за характером їх впливу на природні компоненти доцільно розділити на три групи, а саме:

– природозахисні функції: захист від селевих потоків і зсуву ґрунтів (коріння дерев закріплюють ґрунти); захист від повеней (дерева забирають із ґрунту значну частину вологи і випаровують її в повітря); захист від пилових бур (лісові ділянки здатні набагато зменшувати швидкість вітру); захист від пересихання територій (дерева здатні значно зменшити процеси випаровування вологи);

– природоохоронні функції: здатність підтримувати і формувати мікроклімат територій, який необхідний для збереження і розвитку певних природних компонентів (вирівнює

контраст температури, підтримує рівень вологості повітря); здатність нормалізувати газовий режим території (акумулявати шкідливі компоненти повітря і генерувати кисень); охорона природних водойм;

– природоутворюючі функції: створення умов для збереження і розвитку фауністичних ресурсів (мисливських, рибних, медоносних); формування і підтримання природно-рекреаційних територій.

Тобто за змістом екологічний потенціал визначається як прояв комплексу можливостей, що дає змогу створювати сприятливі умови для існування і розвитку природного комплексу територій [5]. Структурна модель екологічного потенціалу лісу наведена на рис. 1.

Екологічний потенціал лісу за значенням і силою прояву його структурних складників залежить від географічного положення та кліматичних умов територій, тому підходи до оцінки якості та значення екологічного потенціалу як у технологічному, так і в економічному планах для природних зон України мають певні особливості.

Екологічний потенціал лісу тісно пов'язаний із його соціальним потенціалом, який визначається здатністю лісу створювати сприятливі умови для життя і діяльності людини, адже негативи в розвитку природного середовища обов'язково впливають на людину як складову частину природи, і, навпаки, прояв соціальних функцій, наприклад у плані рекреаційних послуг, може привести до ущільнення ґрунтів лісових територій, тобто негативно вплинути на лісові території. Поряд із цим благоустрій водоймища для відпочинку може бути позитивом для підтримання природного водного балансу певної території. Така ситуація викликає необхідність оцінки екологічного і соціального потенціалу лісу на засадах взаємоузгодженості (певних компромісів) екологічного і соціального характеру.

Водночас сфера прояву соціального потенціалу лісу – діяльність і здоров'я людини, а, відповідно, і зміст цього прояву – корисності (функції), що сприймаються саме людиною як особливою складовою частиною природи, дають підставу визначити соціальний потенціал лісу як самостійну, відмінну від екологічного потенціалу категорію. Важливим аргументом, який визначає необхідність урахувувати специфіку екологічного і соціального потенціалу, є те, що екологічний потенціал формується саме природними умовами конкретних територій, а соціальний потенціал реалізується під конкретне соціальне замов-

Рис. 1. Структурна модель екологічного потенціалу лісу

лення і значною мірою визначається традиціями, культурою, звичаями місцевого населення, що впливає на сприйняття соціальних (духовних) корисностей лісу.

За таких підходів сутність соціального потенціалу як специфічної категорії можливо визначити так: соціальний потенціал лісу – це складник його природно-ресурсного потенціалу, який проявляється у здатності лісу виконувати соціальне замовлення конкретних етноприродних територій щодо потреб людини в сприятливих умовах для життєдіяльності.

Кількісну (економічну) оцінку такого потенціалу можливо визначити через економічний ефект, який проявляється у підвищення продуктивності праці людини, в ефективності лікування й оздоровлення в природних умовах тощо.

Значною мірою за різного ступеню важливості для конкретного територіально-адміністративного регіону України ліс виконує такі соціальні функції:

– оздоровчу – здатність лісу створювати і зберігати відповідний мікроклімат, який сприяє лікуванню, реабілітації, оздоровленню людини;

– рекреаційну – здатність лісу формувати умови для відпочинку людини;

– навчально-виховну – ліс – це масштабна природна наукова лабораторія, це школа виховання щодо відтворення і збереження первозданих природних умов;

– інформаційну – ліс – це важливе джерело інформації про еволюцію природи Землі, наслідки впливу людини на природу;

– естетичну – здатність лісу задовольняти потреби людини в прекрасному, надихати творчі особистості.

Тобто за змістом соціальний потенціал визначається як прояв комплексу можливостей (функцій), що дає змогу створювати сприятливі умови для реалізації соціального замовлення конкретних етноприродних територій щодо життєдіяльності людини.

Широкий спектр екологічних і соціальних функцій лісу, різний рівень прояву кожної із функцій на певних природних і етноприродних територіях породжує серйозні труднощі в комплексній економічній оцінці соціально-природного потенціалу природних зон України. Значною мірою таку ситуацію можливо здолати за чіткого розуміння сутності та змісту соціального й екологічного потенціалу лісу і їх взаємозумовленості.

Висновки з цього дослідження. Нема-теріальний складник природно-ресурсного потенціалу лісу включає комплекс потенцій-

них можливостей щодо збереження природного балансу території (екологічний потенціал) і можливостей створювати сприятливі умови для життєдіяльності людини (соціальний потенціал).

Екологічний потенціал лісу – це складник його природно-ресурсного потенціалу, який проявляється у здатності лісу створювати і підтримувати умови щодо збереження історично сформованого загальноприродного балансу території.

Соціальний потенціал лісу – це складник його природно-ресурсного потенціалу, який проявляється у здатності лісу виконувати соці-

альне замовлення конкретних етноприродних територій щодо потреб людини в сприятливих умовах для життєдіяльності.

За змістом екологічний і соціальний потенціал лісу являє собою прояв функцій, що забезпечують підтримання природного балансу і формування сприятливих умов для життєдіяльності людини. Наведений понятійний апарат щодо сутності й змісту екологічного і соціального потенціалу лісу може дати змогу певним чином алгоритмувати процес економічної оцінки цих потенціалів для природних і етноприродних зон України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коваль Я.В. Економічна (грошова) оцінка природних ресурсів лісового фонду України: теорія, методологія, методика / Я.В. Коваль, І.Я. Антоненко. – К. : РВПС України НАН України, 2004. – 163 с.
2. Капинос П.И. Охрана природы / П.И. Капинос, Н.А. Панасенко. – К. : Вища школа, 1989. – 255 с.
3. Хачатуров Т. Об экономической оценке природных ресурсов / Т. Хачатуров // Вопросы экономики. – 1967. – № 8. – С. 60–72.
4. Дикань В.Л. Основы экологии и природопользования / В.Л. Дикань, А.Г. Дейнека. – Харьков : Олант, 2005. – 384 с.
5. Суска А.А. Загальноприродний потенціал лісу як категорія економіки природних ресурсів / А.А. Суска // Причорноморські економічні студії. – 2016. – Вип. 12-2. – С. 84–89.